

УДК 598.2:574(477)

І. В. Давиденко

БІОТОПІЧНИЙ РОЗПОДІЛ МИСЛИВСЬКИХ ВИДІВ ПТАХІВ У ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДДЯХ ПОЛІССЯ ТА ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У роботі розглядається розподіл мисливських видів птахів по різних типах біотопів у водно-болотних угіддях Полісся та Лісостепу України. Встановлено, що найбільша кількість цих видів надає перевагу ділянкам з відкритими плесами води з різним ступенем зарослості водною рослинністю, а також мулистими пляжам та відмілинам.

Ключові слова: мисливські птахи, біотопічний розподіл, водно-болотні угіддя, Полісся, Лісостеп.

Вступ. Вивчення різноманітних особливостей біології та екології мисливських видів тварин, в тому числі і таких їх аспектів як просторове розміщення фауни по різних типах місць проживання, є безумовно важливим та актуальним завданням сучасного мисливствознавства [2]. Ведення сучасного мисливського господарства має базуватися на комплексних наукових розробках, тому дослідження розподілу птахів по різних типах водно-болотних угідь (ВБУ), і відповідно по біотопах, що знаходяться на їх території має важливе теоретичне та практичне значення [4]. Управління популяціями та прогнозування динаміки чисельності диких тварин потребує ґрунтового знання екологічних особливостей мисливських видів.

Мета статті. Метою даної роботи було дослідження просторового розподілу мисливських видів птахів по різних типах біотопів у водно-болотних угіддях Полісся та Лісостепу України.

Матеріали та методи досліджень. Для написання роботи було використано матеріал, зібраний протягом 2000-2006 років у регіоні Полісся та Лісостепу України (у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Київській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях) у всі сезони року. Чисельність птахів у межах водно-болотних угідь визначали методами візуальних обліків на маршрутах, обліків з однієї точки та по голосах [1, 5]. Під час визначення видової приналежності птахів було використано польові біноклі 10x25 і 10x50, та зорову трубу 30x60.

Результати та їх обговорення. У залежності від ступеня обводнення, проточності і особливостей водно-мінерального живлення у водно-болотних угіддях розвивається багато різних типів рослинного покриву. Виходячи з

цього, певні типи біотопів ми виділяли, спираючись на дані щодо загальної характеристики ландшафту, видового складу переважаючого типу рослинності, проективного їх покриву, ярусності, глибини обводненості, проточності, типу ґрунтового покриву і т. д. Враховуючи досить значну мозаїчність у розміщенні різних типів рослинності водно-болотних угідь та велику кількість перехідних ділянок між ними, а також те, що кількість різноманітних рослинних формацій у водно-болотних угіддях досить велика, ми запропонували досить просту схему диференціації біотопів, виходячи з того, що незначні зміни у видовому складі рослинних асоціацій водно-болотних екосистем не є визначальними для птахів, які їх населяють, а описані нами типи біотопів є досить широко розповсюдженими і відомими. Таким чином, ми виділили 8 найбільш характерних типів біотопів, що зустрічаються у водно-болотних угіддях Полісся та Лісостепу України [3].

1. Відкриті плеса (VPL). До цього типу біотопів віднесено великі ділянки відкритої води (в основному ті, які мають площу понад 10 га), що складають більшу частину площі водосховищ, озер, ставів та великих річок. Рослинність тут у більшості випадків відсутня, або ж представлена зануреними формами – такими як рдести пронизанolistий (*Potamogeton perfoliatus* L.), блискучий (*P. lucens* L.), плаваючий (*P. natans* L.) та злаколистий (*P. gramineus* L.), кушир темно-зелений (*Ceratophyllum demersum* L.), елодея канадська (*Elodea canadensis* Michx.) та деякими іншими. Прибережна та напівзанурена рослинність у таких біотопах майже відсутня. Найбільш характерними представниками мисливських видів птахів тут є крижень (*Anas platyrhynchos* L. 1758), норець великий (*Podiceps cristatus* L. 1758), чирок-тріскунець (*Anas crecca* L. 1758) та лиска (*Fulica atra* L. 1758).

2. Водойми з заростями гігрофітної рослинності по периферії (ZPP). Сюди входять угіддя, які являють собою відкриті водойми, зарослі по краях очеретом (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud), рогазом вузьколистим (*Typha angustifolia* L.) та широколистим (*T. latifolia* L.), лепешняком великим (*Glyceria maxima* (C.Hartm.) Holmb.), стрілолистом стрілолистим (*Sagittaria sagittifolia* L.) та аїром (*Acorus calamus* L.), а також деякими іншими рослинами. До цього ж типу біотопів віднесено також ВБУ з невеликими острівцями вищої надводної рослинності, однак проективне покриття гігрофітів на водоймах, що відносяться до цього типу біотопів, має не перевищувати 20 %. До таких біотопів належить більшість риборозплідних ставків, деякі ділянки водосховищ, відстійників та затоплених торф'яних кар'єрів. Найбільш поширеними тут є знову ж таки крижень, лиска, норець великий, червоноголова чернь (*Aythya ferina* L. 1758) та чирок-тріскунець.

3. Напівзарослі водойми з великою кількістю плаваючої та зануреної рослинності (NZR). Сюди віднесені водойми, що заросли надводною, напівзануреною та плаваючою рослинністю, площа покриття якої складає від 20 % до 80 % від загальної площі. Найбільш значні зарості на неглибоких ділянках тут утворюють очерет, рогіз вузьколистий та широколистий, лепешняк великий, стрілолист стрілолистий, куга озерна (*Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus* L.), глечики жовті (*Nuphar lutea* (L.) Smith), жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae* L.), ряска триборозенчаста (*Lemna trisulca* L.) та мала (*L. minor* L.), зрідка латаття біле (*Nymphaea alba* L.) та водяний різак (тілоріз) алоєвидний (*Stratiotes aloides* L.). До такого типу біотопів ми відносимо деякі занедбані риборозплідні ставки, а також невеликі евтрофні озера, річкові затоки, стариці та окремі ділянки у верхів'ях водосховищ. Найчисленніша мисливська орнітофауна тут – це лиска, крижень, червоноголова чернь, чирок-тріскунець та великий норець.

4. Мулисто-піщані пляжі та відмілини (MPV). За характером заростання цей тип біотопу схожий на два попередніх, тобто основу рослинності тут складають переважно очерет, рогіз вузьколистий, лепешняк великий, стрілолист стрілолистий та деякі інші, а тип заростання може бути від майже повної відсутності рослинності до напівзарослих угідь. Основною рисою цього біотопу є наявність мулисто-піщаних відмилін, кіс та острівців, що межують з водними плесами, які періодично можуть повністю пересихати. До цього типу угідь віднесені переважно відстійники, ложа спущених ставів та деякі ділянки мілководь інших водойм. Найбільш чисельно представленими тут були чайка (*Vanellus vanellus* L. 1758), фіфі (*Tringa glareola* L. 1758), турухтан (*Philomachus pugnax* L. 1758) та травник (*Tringa totanus* L. 1758).

5. Суцільні зарості очерету та рогозу (плавні) (PL). Основними видами-едифікаторами вказаного типу біотопу є очерет, рогіз вузьколистий та широколистий (що часто утворюють моновидові зарості) з незначною домішкою інших вологолюбних рослин. Вищезгадані види формують суцільні щільні зарості (плавні), серед яких, однак, можуть залишатися вікна відкритої води, що займають не більше 20 % від загальної площі вказаних угідь. Цей тип біотопу зустрічається в основному у гирлах річок, у верхів'ях водосховищ та ставків та на деяких ділянках евтрофних боліт. Під час проведення наших обліків мисливських видів птахів тут не було відмічено, хоча у цих угіддях можливе перебування деяких пастушкових птахів.

6. Осоково-різнотравні болота (OSB). Цю категорію біотопів складають переважно низинні та деякі перехідні болота. Рослинність тут представлена в основному кількома видами осок – пухирчастою (*Carex vesicaria*), омською (*C. omskiana*), несправжньооситевою (*C. pseudocyperus*), хвощем річковим

(*Equisetum fluviatile* L.), бобівником трилистим (*Menyanthes trifoliata* L.) та комишем лісовим (*Scirpus sylvaticum*); місцями можуть зустрічатися розріджені зарості чи куртини очерету та рогузу, а також невисокі куші верби (*Salix sp.*). Такі біотопи поширені переважно в заплавах малих та середніх річок на Поліссі, та у верхових неосушених ділянках річкових заплав у Лісостепу. Найчисельніші мисливські види птахів тут – це великий веретенник (*Limosa limosa* L. 1758), деркач (*Crex crex* L. 1758) та бекас (*Gallinago gallinago* L. 1758).

Таблиця

**Чисельні показники мисливської орнітофауни у різних біотопах
ВБУ Полісся та Лісостепу України**

Види \ Біотопи	VPL	ZPP	NZR	PL	OSB	DR	ZPL	MPV	Σ, особин	%
<i>Anas platyrhynchos</i>	24241	8693	751		9		11		33705	85,073
<i>Fulica atra</i>	163	418	785						1366	3,448
<i>Podiceps cristatus</i>	840	157	136						1133	2,860
<i>Vanellus vanellus</i>		1	56		7		134	472	670	1,691
<i>Anas querquedula</i>	225	111	237					7	580	1,464
<i>Aythya ferina</i>	22	147	239						408	1,030
<i>Tringa glareola</i>		5	69				6	263	343	0,866
<i>Philomachus pugnax</i>		7	60					259	326	0,823
<i>Aythya fuligula</i>	16	64	89						169	0,427
<i>Tringa totanus</i>					1		40	114	155	0,391
<i>Tringa ochropus</i>	13	16	22				6	83	140	0,353
<i>Gallinula chloropus</i>	1	43	78		2	5		1	130	0,328
<i>Crex crex</i>					22		102		124	0,313
<i>Limosa limosa</i>					27		42	1	70	0,177
<i>Anas crecca</i>	36	7	6						49	0,124
<i>Gallinago gallinago</i>					16		20	13	49	0,124
<i>Anas penelope</i>	46		1						47	0,119
<i>Anser fabalis</i>								23	23	0,058
<i>Anser anser</i>			5				17		22	0,056
<i>Calidris alpina</i>								21	21	0,053
<i>Tringa nebularia</i>	2		8				1	8	19	0,048
<i>Gavia arctica</i>	14								14	0,035
<i>Anas clypeata</i>	3	1	6						10	0,025
<i>Anser albifrons</i>	9								9	0,023
<i>Podiceps grisegena</i>	4		4						8	0,020
<i>Mergus merganser</i>	5	2							7	0,018
<i>Rallus aquaticus</i>		5			1				6	0,015
<i>Aythya marila</i>		5							5	0,013
<i>Porzana porzana</i>			1		1	1	2		5	0,013
<i>Tringa erythropus</i>								4	4	0,010
<i>Calidris ferruginea</i>								1	1	0,003
<i>Arenaria interpres</i>								1	1	0,003
Всього, особин	25640	9682	2553	0	89	6	383	1271	39619	100
Видів (Σ=32)	16	16	18	0	9	2	11	15	-	-

7. Заплавні луки (ZPL). Широко розповсюджений тип біотопів, що займає більшу частину річкових долин; під час весняних повеней ці луки часто заливаються водою. Тут переважає лучна трав'яниста рослинність – китник лучний (*Alopecurus pratensis* L.), ситняг болотний (*Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Shult.), костриця лучна (*Festuca pratensis* Huds.) тонконіг лучний (*Poa pratensis* L.), щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv.) та деякі інші, на перезволожених ділянках та біля води зустрічаються осока гостра, лепешняк великий та аїр, можуть зустрічатися поодинокі кущі верб тритичинкової (*Salix triandra* L.) та кошикової (*S. viminalis* L.) а також вільхи клейкої (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.). Найбільш високі показники чисельності тут було відмічено у чайки, деркача, великого веретенника та травника.

8. Угіддя з фрагментарними заростями чагарниково-деревної рослинності (DR). До цього типу біотопів ми відносимо угіддя, що можуть бути позбавлені водної поверхні (однак тут все ж таки наявні заболочені або сильно зволожені ділянки), або ж мати на своїй території невеликі водойми. Характерною їх особливістю є значний розвиток деревної рослинності та кущів. Тут зустрічаються верба тритичинкова, верба кошикова, вільха клейка, а з трав'янистих рослин – кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara* L.), а у вологих місцях та біля води – очерет, осока гостра та деякі інші. Зустрічається цей тип біотопів переважно у долинах річок, інколи також біля боліт чи озерець позазаплавного типу та на відстійниках, що давно не використовуються. Певною видозміною цього біотопу можна вважати притерасні затоплені вільшаники. У вищезгаданому типі біотопів було відмічено тільки курочку водяну (*Gallinula chloropus* L. 1758) та погонича звичайного (*Porzana porzana* L. 1766).

Висновки. Найбільша кількість мисливських видів птахів спостерігалася в угіддях з відкритими ділянками води – у напівзарослих біотопах, на відкритих плесах та на водоймах, зарослих по периферії, а також на ділянках мулистопіщаних відмілин і пляжів (табл.). Це пояснюється тим, що представники найбільш численних рядів мисливських птахів – гусеподібних (качки) та сивкоподібних (кулики) більше всього тяжіють саме до таких типів біотопів. Найменше представників мисливської орнітофауни було відмічено у заплавних ділянках з чагарниково-деревною рослинністю та у плавнях, так як у таких місцях мешкає невелика кількість вузькоспеціалізованих видів птахів. Сумарна чисельність особин мисливських видів птахів також виявилася найбільшою у вищезгаданих типах біотопів. Найбільш чисельним серед 32 відмічених видів мисливських птахів у ВБУ Полісся та Лісостепу України виявився крижень, а найбільш широко представленим (у 6 біотопах з 8) – курочка водяна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бибби К. Методы полевых экспедиционных исследований. Исследования и учеты птиц (Пер. с англ.) [Текст] / К. Бибби, М. Джонс, С. Марсен. – М.: Союз охраны птиц России, 2000. – 186 с. 2. Бондаренко В.Д. Мисливствознавство: Навч. посібник [Текст] / В.Д. Бондаренко, І.В. Делеган, К.А. Татаринів, та ін. – К.: НМК ВО, 1993. – 200 с. 3. Давиденко І.В. Птахи-індикатори стадій сукцесії водно-болотних угідь Полісся та Лісостепу України: автореф. дис... канд. біол. наук [Текст] / І.В. Давиденко; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 20 с. 4. Давиденко І.В. Сучасний склад та розподіл мисливських видів птахів у водно-болотних угіддях Полісся та Лісостепу України [Текст] / І.В. Давиденко // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку. – Житомир: ПП “Видавництво “Волинь”, 2007. – Т. 1. – С. 151-155. 5. Лопарев С.А. Методические рекомендации по определению и учету гнездящихся водоплавающих и околоводных птиц Лесостепи и Полесья Украины [Текст] / С.А. Лопарев, В.А. Мельничук. – К.: Изд. КГУ, 1987. – 46 с.

РЕЗЮМЕ

І.В. Давиденко. Биотопическое распределение охотничьих видов птиц в водно-болотных угодьях Полесья и Лесостепи Украины.

В работе рассматривается биотопическое распределение охотничьих видов птиц в водно-болотных угодьях Полесья и Лесостепи Украины. Выяснено, что большинство этих видов локализуются в биотопах с различной степенью зарастания водной растительностью и участками открытой воды, а также на песчано-илистых пляжах и отмелях.

Ключевые слова: охотничьи птицы, биотопическое распределение, водно-болотные угодья, Полесье, Лесостепь.

SUMMARY

I.V. Davydenko. Biotopical distribution of the game birds fauna in the wetlands of Forest and Forest-Steppe zones of Ukraine.

Data about game birds species and their distribution in various types of specified wetlands biotopes of Forest and Forest-Steppe zones of Ukraine are described. According to our investigations, greater part of these bird species was located in the mosaic vegetation and open water areas, and on the silt and sand beaches and shallows also.

Key words: game birds, biotopical distribution, wetlands, Forest, Forest-Steppe.

УДК 582.287 (477.52)

К. К. Карпенко, Я. А. Завора

МАКРОМІЦЕТИ УРОЧИЩА «МІТЯЙВ ЯР» ОЛЕШНЯНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА (СУМСЬКА ОБЛАСТЬ)

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Повідомляється про 146 видів макроміцетів із 71 роду, 34 родин, 9 порядків, 2 класів (Agaricomycetes і Tremellomycetes) відділу Basidiomycota, виявлених у 2012 р. в урочищі «Мітяїв яр» Олешнянського лісництва Сумської області. Серед них рідкісні види – Calvatia gigantea (Batsch.) Lload, Boletus impolitus Fr., Ganoderma lucidum (Curtis.) P. Karst., занесені до Червоного списку Сумської області, а також Coprinus vošovstii Pilát,